

RIZSÁNYI Attila

rizsati@gmail.com

„QUI MULTORUM MORES VIDET ET URBES, AZ HASZNÁL”

Idegenségtapasztalat és énformalás Bethlen Miklós önéletrírásában

Bethlen Miklós (1642–1716) erdélyi államférfi és emlékiró rabsága idején írt, *Bethlen Miklós élete leírása magától* című önéletrajzából pontos képet kapunk otthoni tanulmányainak menetéről, de több fejezet szól peregrinációjáról, illetve fiataalkori, Angliában, Franciaországban és Velencében tett utazásairól is. Az önéletrajz első könyvét záró három útleírás számos tekintetben különbözik egymástól, mindegyik esetében felismerhetők azonban azok a textuális konvenciók, melyek a tanulás céljából tett európai körút (*peregrinatio academica*) korabeli leírásaira jellemzők. Bethlen Miklós – a többnyire naplót vezető, vagy az átéltekről levelekben beszámoló 18. századi utazókkal szemben – több évtized elteltével örökíti meg élményeit. A visszatekintő távlat azonban nem oldja fel az idegenségtapasztalatot, éppen ellenkezőleg. Dolgozatomban a peregrináció leírásában felfedezhető idegenségtapasztalat jegyeit, továbbá ezeknek a *saját*ba, az énbé való beépülését vizsgálom. A külföldi utak során szerzett műveltség és szemléletmód előfeltevésem szerint befolyással lehetett az önéletrírói én megformálására, de ezen túlmenően a szöveg megszerkesztésének módjára is. Az idegenségjegyek pedig fogódzókként szolgálhatnak az önéletrírás önreprezentációs síkjának elemzésekor. Felmerül továbbá, hogy az apodemika-kutatások eredményei a kornak a műre gyakorolt hatásával kapcsolatos, illetve az önéletrajznak az európai kontextus felőli értelmezési lehetőségeit adják. A személyes és a nagy nyilvánosságnak szánt utazási utasítások ugyanis nemcsak konkrétan a peregrinációnak a menetét befolyásolhatták, hanem az élmények rögzítésének mikéntjét is.

Kulcsszavak: önéletrajz, Bethlen Miklós, *peregrinatio academica*, útleírás, idegenségtapasztalat, énformalás, műveltség, *ars apodemica*

Az idegenségtapasztalat a peregrináció elbeszélésében

Az útleírások létrehozásának módja jelentős változáson esett át a kora újkorban és a premodern korában, a jelentősebb fordulatok egyike, hogy amíg a 16.

században az emlékezetből történő visszaidézés számított bevett szokásnak, addig már a 18. századtól a hitelesség fokozásának érdekében technikai váltás következik be, és a feljegyzések készítése, illetve a leírás során történő felhasználásuk válik gyakorlattá (vö. N. Kovács 2007: 34). Bethlen Miklós önéletírása azonban nem az útleírás műfaji követelményeinek direkt módon megfelelő mű, hanem egy olyan szöveg, amelynek néhány fejezetében felfedezhetőek a korabeli utazásleírások jellemzői: a folytatásban a peregrinációt elbeszélő szakaszokban fellelhető idegenségtapasztalatra, annak jegyeire fordítok figyelmet.

„[M]iként a szövegben megjelenített Bethlen Miklós nem feleltethető meg teljesen az egykor élt Erdély kancellárjának, ugyanúgy a művében megmutatózó, általunk más források alapján is ismert, konstruált események sem tekintendők valósak” (Tóth 2007: 45) – állapítja meg Tóth Zsombor Bethlen Miklós önéletírásáról. A műnek a peregrinációt elbeszélő részleteiben éppen a fikciós jelleg, az önéletírás személyessége miatt is kerülhetnek még inkább előtérbe az idegenség jegyei, amelyek az identitásképzés fontos elemei.

„[A]z »identitásképzésnek« nem csupán egyik forrása az »idegenségtapasztalat«. Megkockáztatható: »identitásképzés« másképp, mint így, azaz »idegenségtapasztalat feldolgozása« révén nem is lehetséges” (Fehér M. 2003: 11) – állítja fel tézisént Fehér M. István, aki gondolatmenetének zárásakor egyértelműen arra utal, hogy az önmegismerés felé vezető egyedüli út maga az idegenségtapasztalat. Az önéletírás önreprezentációs síkjához vezető olvasati fogódzóknak is tekinthetők tehát a leírásban fellelhető idegenségjegyek.

Bethlen Miklós önéletírásából pontos képet kapunk otthoni tanulmányainak menetéről, a szöveg a tudás és a tanítómesterek tiszteletéről tanúskodik, illetve – az életére visszatekintő elbeszélő – elítélően szól az elvesztegetett ifjúkori évekről. „Következik két esztendeig való káros vesztese az én tanulásra való legjobb ifjúságomnak, amelyet bizony keservesen emlétek, és álmélkodva Istennek adok hálát, hogy Keresztúri annyira készített volt, hogy a deák könyveket megértsem, és sokféle scibilének magvával eltöltött; Basirius ha igen sokat újat nem is épített azon a fundamentumon, ugyancsak nem hagyta elpusztulni; mint a jó gazda a házat legalább fedéllel tartja s tatarozza, így cselekedett vélem. Apáczai pedig az elébbeni chaost rendbevette, az ó filozófiát az újjal conferálván, annál nagyobb világot hozott az elmémbe, úgy hogy jómra fordult a hiábavalóságoknak is tanulása” (164–165).

A visszatekintő vallomás szerint *kívánva kívánt tanulni* Bethlen Miklós, *remélvén, s vágyódván az akadémiákba, s az erdélyi iskoláztatásának befejezését követő rövidebb szünet után meg is valósulhat ez a vágy*. Minderre úgy emlékezik, hogy enélkül maga sem tudja, mi lett volna belőle. A hazai, illetve

erdélyi közéleti helyzet miatt akár meg is hiúsulhatott volna ez az utazás, és a kor szokásai ellenére az ifjú arisztokrata kénytelen lett volna otthon maradni, annál is inkább, mert – mint Bitskey István megállapítja – a korabeli „mobilitást természetesen a hadi és politikai események erősen befolyásolták, elősegítették vagy éppen gátolták” (Bitskey 2006: 162), Erdélyben és Magyarországon pedig komoly változások történtek. Mint Bethlen meg is emlékezik róla, édesapja ugyan nem bővelkedett, ennek ellenére fiának „ada azért hétszázötven aranyat, ephorusul Csernátoni Pált” (176), vélhetően szem előtt tartva, hogy egy ilyen jellegű utazás nélkül nem csak tudásban, hanem diplomáciai kapcsolatokban is hiányt szenvedne a fia. Ugyanakkor, mint Bitskey István is jelzi, a korban a fiatalok tömegesen vállalkoznak az ismeretszerzés céljából történő peregrinációra, az arisztokraták körében pedig különösen elterjedt jelenségnek számított.

Három ifjúkori utazást idéz fel és örökít meg önéletírása első könyvének utolsó fejezeteiben Bethlen Miklós, ezek az utazások számos tekintetben különböznek egymástól. Elsőként az akadémiai tanulás, azaz a peregrináció miatt lépi át Erdély határait, s erről az útról visszatérve Velencébe utazik. Ekkor elsődlegesen Zrínyi Miklós szolgálatába akart állni, ám öt nappal a végzetes vadkanvadászat előtt érkezett az udvarába – szemtanúja is volt Zrínyi Miklós halálának. Velencébe jutva már nem a tanulás az elsődleges célja, ez pedig egészen más jelleget ad utazásának, amely egyes vonásaiban mégis hasonlóságot, párhuzamokat mutat a peregrinációval. Kármán Gábor *Identitás és határok* című tanulmányában a 17. században kelet és a nyugat felé induló magyar utazók között tesz különbséget, Bethlen esetében azonban a nyugat felé tartó utazások között lehet különbséget tenni. Míg a felekezete szerint református szerző akadémiai peregrinációja során elsősorban a kontinens többségében protestáns államaiban jár, addig második utazása a közelebbi, katolikus Olaszországba viszi, harmadik utazása pedig északi irányú, rövidebb távot jár be, az idegenségtapasztalat kevésbé is jellemző rá.

A peregrinációt maga a szerző is két részre tagolja, s ezt szövegszerűen jelzi is. Angliai utazását megelőzően folytatott tanulmányainak, illetve az ehhez a korszakhoz kapcsolódó élményeknek a megörökítését követően így fogalmaz: „Eddig van az én tanulásom usque ad annum 1663. novemberig, mikor már huszonkét esztendőbe fordultam volt szeptemberben. Ezután következik csak peregrinatio” (188).

Bethlen Miklós utazásai minden esetben kontinensen belül történnek, az idegenségtapasztalat feldolgozásakor tehát nem kellett olyan nagy távolságot áthidalnia, mint az egészen egzotikus, akár keleti vagy éppen óceánon túli területekre utazóknak. Azzal azonban számolnunk kell, hogy a művelt (elsősorban latin nyelvű) tudás általános jellege ellenére az egyes európai államok életformái jelentősen különböztek egymástól.

„Az út során általános volt a napló (*diarium*) vezetése, hazaküldött levelek (*missiles*) számoltak be az élményekről, majd részletes útirajzok és útleírások (*descriptiones*) ecsetelték a látottakat, olykor ezek színvonalas emlékiratokká, memoárokká terebélyesedtek” (Bitskey 2006: 161). Bethlen Miklós a peregrinációját, valamint a fentebb említett másik két utazását is az önéletrírásában idézi fel, illetve írja le, noha a szöveg tanúsága szerint naplót is vezetett, levelezést is folytatott. A friss tapasztalatok naplókból és levelekben megjelenő nyoma tehát természetesen nem fedezhető fel szövegében, s az emlékirat sem közvetlenül az utazás befejezése után keletkezett, célja az utazásnak mint az élet egy szakaszának, nem pedig a mindentől független távollét élményeinek megörökítése (mint az az úti naplókra jellemző). „Tanulj énrajtam, gyermek, jódra lészen” (176) – írja Bethlen az emlékirataiban fiához, Józsefhez szólva, aki az *Előljáró beszéd* címzettje is, a tanító szándékot nyomatékosítva. Az egyes fiatalkori élmények, tettek az időskor tapasztalatán átszűrődve kiértékelődnek, a szerző véleményét mond a múltbeli eseményekről, amelyeket az időtávlat ellenére is megdöbbentő részletességgel idéz meg.

Bethlen többször közli, hogy különböző okok miatt nem jegyzi le a látottakhoz, tapasztaltakhoz kapcsolódó részleteket, csak összefoglalásszerűen nyilatkozik. Többször helyhiányra hivatkozik, máskor szakértő személyekre hagyja a leírásokat, esetleg már megjelent útleírásokra hivatkozik. „Városokon imitt-amott mit láttam, nem írom, sok volna az” (180), vagy „[m]icsoda sok szép városok, várakban vagy mellettök mentünk el, bízom a geographusokra” (182), vagy „[s] ok jeles nevetséges dolgokat írhatnak erről az utazásomról, de restellek ennél is nagyobb hiábalóságokkal papirost tölteni” (177).

„Míg a középkorban főként a hasznosság (*utilitas*) volt az utazások szervező elve, s ennek megfelelően valamely konkrét cél vezette az útra kelő (*viator* vagy *peregrinator*) lépteit, addig a humanizmus a gyönyörködtetés (*delectatio, voluptatio*) igényét is megfogalmazta s beiktatta az utazások indítékai közé” (Bitskey 2006: 158). Bethlen Miklós peregrinációja első részének esetében egyértelműen a hasznosság kerül előtérbe célként. Az utazás és ottlét körülményeinek vázolója mellett a megszerzett tudás, illetve a tanítómesterek nevei kerülnek fókuszba, ezeket felsorolásszerűen jegyzi fel, majd a későbbi utazások során is külön említést tesz például Oxford meglátogatásáról: „ennek magának, kollégiuminak, bibliothékájának, tanulói számának, épületeinek etc. leírására könyv kellene” (194).

A tudás megszerzése a továbbiakban sem kerül háttérbe. Az akadémiákon töltött idő után, Angliába készülve az angol nyelvet tanulja Bethlen, a hazájában tett kitérőt követő olaszországi úton pedig az olasz nyelvvel ismerkedik: „azonban hogy hijába ne jöttem légyen oda, olasz nyelv mestert fogadék s belékapék abba a nyelvbe” (209).

Bitskey István megállapítása szerint a tanulmányi és ismeretszerzési célú utazások sokkal inkább a modern turizmus előzményeinek tekinthetők, mint például a zarándokutak vagy búcsújárások. Bethlen Miklós utazásainak áttekintésekor is hasonló megállapításra juthatunk, hiszen már a peregrináció második felének utazásai is az ismeretszerzés kötetlenebb formájára, az élményközpontúság felé tendáló utazásra emlékeztetnek, az olaszországi útja esetében pedig ez a hatás csak még tovább erősödik, hiszen például kártyázásról, raritásokról, a szerelem megjelenéséről, az ott látottakról, tapasztaltakról olvashatunk.

„A korszak magyar utazóinak jellemző típusát jelentik azok a fiatal arisztokraták is, akik szüleik által gondosan meghatározott útvonalon, nagyobb kísérettel, az európai Kavalierstour magyar változatát prezentálják. Az ő esetükben a tanulás és tapasztalatszerzés mellett kétségkívül fontos szerepet játszott rokonságuk nyugati politikai kapcsolatainak ápolása is” (Kármán 2006: 26). Bethlen Miklós peregrinációja elsősorban tanulmányi célú, tehát *pregrinatio academica*, viszont kétségtelen, hogy diplomáciai, politikai vonatkozásoktól sem mentes. Ezt nemcsak a hazavezető úton teljesített diplomáciai feladat – egy levél továbbítása a francia királytól az erdélyi fejedelemhez – bizonyítja, hanem az, hogy az út során több államférfit ismert meg, röpké betekintést nyert a francia bürokrácia működésébe, s ennek rendhagyóságáról külön értekezett. Látogatást tett továbbá az angol királynál is, amely esetben az audiencia élménye nem egészen pozitív, viszont itt is kapcsolatokra tett szert. „Némely nagy urak híttak ebédre, gazdag és pompásan tartokkal, aminthogy rendszerént úgy is élnek, és bizony barátságos emberek is az anglusok természet szerint” (193).

Bethlen külön kitér a francia királyi ház főintézőjénél tett látogatásra, amelynek a számára rendkívüli volta egyértelműen tükröződik a szövegből: „Az úr beméne a maga házába, és csakhamar fel a királyhoz, minden pompa nélküli, két ló, két lakáj, közönséges hintó” (200). Az államügyek külföldön történő intézésének módja nagy hatást gyakorolt a leendő erdélyi államférfira, aki a párizsi városélményét is szokásosnál hosszabban ecseteli. „Párist esztendeig sem győzné az ember kitanulni, amint Londoniumot is, noha én Párist nagyobb, szebb és mindenképpen előkelőbb városnak találtam” (200). Az ott kapott diplomáciai küldetés miatt válik sietőssé az ifjú hazafelé vezető útja, emiatt pedig több látványosságról, élményről is le kell mondania. „Elhozhatnék-e Erdélybe a fejedelemnek egy levelet a királytól, de azzal sietni kellene, mert az Erdélynek és a fejedelemnek nagy javára való” (199). Ezzel a fontosság érzete merülhet fel az idegenben járó Bethlenben. Ennek kapcsán jelenik meg a különböző tényezők által serkentett hazatérni vágyás motívuma is: „Párisban keveset mulattam, mind azért, hogy kevés pénzem volt, és hazáig az útra sok kellett, mind pedig, hogy haza siettem, melyhez ilyen ösztön is járula” (198).

A szövegnek az emlékirat mivolta teszi lehetővé, illetve szinte természetessé, hogy a szerző időről időre az utazástól korábbi vagy későbbi életeseményeire utal, esetleg meg is idézi azokat. A szövegbe beékelődő anekdotaszerű elbeszélések egyikeként az utazási körülményeit idézi, majd pedig egy 1659-ben Kolozsváron történt esetet elevenít fel, amikor rákászás és halászás közben egy patakban életveszélybe került. Innentől fogva a gyermekkori rossz emlékek mintegy párhuzamaként a vízzel való találkozásai rendre balszerencsével járnak, legyen szó akár folyóról, vagy éppen a tengerről. Az erdélyi léttől idegen tengeri hajózás kifejezetten rossz élményekkel társul, viharokkal, egy hajó elsüllyedésével, míg végül Bethlen ígéretet tesz arra, hogy többé nem száll hajóra: „Ha kételen nem lézlek véle, soha ebben az életben tengerre nem ülök” (212). A hazájától létidegen elem tehát folyamatosan negatív konnotációkkal társul az utazások során, csaknem az életébe kerül valamennyi tengerre szállás.

Magának az utazásnak a megőrkítésére, az utazás módjának meghatározására is kitér Bethlen Miklós. A tőle egészen idegen hajózáson kívül a gyalogos („apostolok lován történő”), a lóháton, kocsin, ökörszekéren való utazás is megemlítésre kerül. Szatmárig saját lovaikon haladtak, viszont innentől egy Erdély-idegen utazási mód áll rendelkezésükre, „a német igazgatás által már régen felállított rendes posták”, amely ennek ellenére mégis lóháton utazást jelent, hiszen „még akkor a postakolyeszák nem valának Magyarországon”. A hazaúton azonban megtapasztalhatta az utazásnak ezt a módját is, a levéllel való sietségben negatív élményként jelenik meg: „A kolyesza, paraszt, fakó, keskeny, bak nélkül való, úgy rázott, hogy azt tudtam, agyam, fogam is kihull, mert halálban sietett az óras cédula miatt” (201).

Éppen a számára kevésbé idegen utazási mód, a lovaglás közben esett meg Bethlen Miklóssal egy általa csak szerencsétlenségnek nevezett eset, amelyben a külföldön való elveszettség motívumát fedezhetjük fel. Doverből Londonba tartva útitársai leghagyják: „Egy erdőben, éjszaka, havas esőben, csak egyedül ott maradték, gondolhatja akárki, ha volt-é búsulásom”, majd tovább idézi a magányérzetet: „féltem is, idegen ország, nyelvtudatlanság, éjszakai setét, lovon sem ültem volt már harmadfél esztendőttől fogva, kalauz csak a ló volt maga és az út” (191).

A táplálkozás tekintetében gyakran mutat rá Bethlen Miklós a különbözőségekre. Az éppen aktuális tartózkodási hely ételeinek jellemzése, leírása mellett egy alkalommal ellentétbe kerül egymással az erdélyi és az idegen táplálkozásmód. A táplálkozásoknak a pénzhiány miatt csökkentett száma oda vezet, hogy egy orvos nem csak étkezési tanácsokat ad, hanem a szóban forgó ellentétet is vázolja: „Ti Erdélyben, Magyarországon száraz földön, szép vékony meleg aerben hússal, fűszerszámos étkekkel, és rendszerént mindenkor jó borral éltek, a sört talán nem is tudjátok, mire való; te itt ebben a merő víztócsa országban tejet, vaját,

halat egyél, osztán sört igyál rá? magnus error, absit; hanem bort igyál rendszerét még pedig a francia bornak a javát” (186). Ennek feljegyzését is fontosnak tartja a szerző. A Hollandiában töltött időszakot idézve ugyanakkor felmerül a magyaros módra főzött ételek kérdése, illetve azok jelenléte külföldön, ezzel mintegy otthonias hangulatot teremtve: „nékünk olyan jó magyar módra főzte az étket, mert a sok magyar deák már megtanította volt” (183).

Szálláshelyeit tekintve nagyrészt nem panaszkodik, egyszer tesz megjegyzést a hidegre, ugyanakkor egyértelműen pozitívabban éli meg a protestáns felekezeti házigazdánál való szállást, vélhetően a személyes kötődései miatt. Nem feltétlenül pozitív jelzőkkel teletűzdelt jellemzésekbe bocsátkozik azonban bizonyos, általában külföldi nemzetiségű személyek kapcsán: „Bánffi Dienest ott találók egy Lanzer Gábor nevű főpostamesternél, ki ugyan maga magyar, de a felesége német, igen kényes, cifra, szép, ifjú, de nem igen jámbor asszony vala” (178). Az egyik beékelt anekdotaszerű, egyébként tréfás hangulatú történet ugyanakkor a magyar szokásokkal állítja szembe az angolt: „Minthogy Angliában az asszonyoknak, leányoknak a köszöntésének módja a szájok végének megcsókolása, mint a magyarok között a kézfogás, egyszer én s az öcsém túrul jártunk” (193). Ebben az esetben egyben a szokások ismeretének hiánya is a tudás fontosságára mutat rá, viszont a nem formális úton megszerezhető tudás kerül előtérbe.

A konkrét önleírás mellett közvetetten is önjellemzést ad magáról Bethlen Miklós, ennek bizonyos vonatkozásai éppen a peregrináció leírásából bontakoznak ki. Bécsi tartózkodásának egyik mozzanatából az tükröződik, hogy ugyan tudja magáról kicsoda, mégsem áll ki maga mellett azonnal. Peregrinációja kezdetén éppen édesanyját gyászolja, dísztelen fekete öltözetében szolgálak nézik. „Maga ment az antikamarába és én is tudván, hogy sum quis sum, bátran megyek utána, de az ajtónállók zuruckot kiáltának”, majd néhány sorral később: „Bécsben pedig látván egy becsületes magyar úr, Pető Zsigmond kinn a palotán, monda: Miért nem jó bé kegyelmed, öcsém uram? Felelék: Mennék, de nem bocsátanak” (179). Itt felmerül a Kármán Gábor által is feszegetett kérdés, hogy vajon mennyiben járhat együtt az idegenségérzet az alárendeltség érzetével.

A Peter Burke által az utazástörténet kapcsán vázolt kérdéseinek egyike, hogy az utazó milyen hatással lehetett arra a környezetre, ahova ellátogatott. Bethlen Miklós esetében sokkal fontosabb a környezet rá gyakorolt hatása, különösen a tanulás tekintetében, viszont a leírtak alapján kitűnik: a nem sziklaszilárd atyai (pénzügyi) támogatás miatt sem viselkedhetett minden szituációban erdélyi főúr módjára, mégis számos magyar kötődésű személy szimpátiáját kiváltotta, feltehetően éppen a családi háttere miatt is. A Michael Harbsmeier által feltételezett kulturális önfelmutatás szövegszerű megjelenése ugyanakkor nem kap központi szerepet, viszont kimutatható tünet.

Bethlen Miklós több helyen is úgy emlékezik vissza bizonyos tapasztalatokra, látottakra, mint amilyeneket csak egyszer élt meg életében. Egy jelen idejű beszámoló esetében talán kisebb súlya lenne az ilyen kijelentéseknek, hiszen ezek az íródás idejéhez közelebbi életszakaszra vonatkoznának, Bethlen időskori, visszatekintő pozíciója következtében azonban ezek az állítások feltétlen érvényűekké válnak. „Egy pár hebenumfa-agyú pisztollyal ajándékozott meg, ennél jobb pisztoly sohasem volt a kezemben” (181), vagy „soha annyi és annyi-féle és olyan bort egy helyütt nem láttam” (180).

Ruházkodására vonatkozóan feljegyzi a német, francia vagy éppen angol jellemzőket, leírja, hogyan nézett ki, mit viselt ottani tartózkodása során. Ezzel bizonyos tekintetben a hazai és az idegen szokások közötti ellentétet rajzolja fel. Az egyik fentebb vázolt esetben fekete köpenye miatt nem engedték tovább az örök, emiatt megaláztatás érte, másrészt feljegyzi, hogy szinte felesleges volt neki az angol királlyal való találkozásra felkészülve annyit költenie ruházatra.

A saját viseletét egy szöveghelynél a külföldi elvárásokkal, körülményekkel helyezi szembe. „Köntösöm, mint főember gyermekének, tisztességes, de cifra és igen drága nem volt; azonban, minthogy ott akkor bélelt mentével nem éltek, bizony a télhez rossz volt, (...) azon felül más szép vékony keményített újjú gyolcs inget, mert annak az akkori módi szerint a kihásított ujjain a kurta, csak ágyéki erő dolmány- vagy kazáknak ki kellett bugyogósan látszani; ezen felül vettem a kurta dolmánykát, vamsznek is hitták” (184). Majd folytatja: „Bizony a mostani német köntöshez képest bolond köntös volt, de jónak kellett lenni, mert francia módi volt, nyárban is jó volt. (...) Parókat nem viseltem, hanem csak a magam haját, melyet is osztán az ő akkori találmányok szerint kétfelől jól lefüggő fodorított hajjal szaporítottam” (185). Öltözködését megemlíti velencei útja során is, akkor kénytelen köntöst váltani a báméskodók miatt: „Sereggel gyűlt körülöttem a báméskodó nép a magyar köntös miatt, francia köntösbe öltözém” (209). Ez a gesztus rávilágít az *idegen* és a *saját* közötti különbség felismerésének mozzanatára is, továbbá az elfogadás, a másba való beilleszkedés motívumaira.

Az összehasonlítások és a magyar valósággal való párhuzamba-, illetve szembeállítások éppen a velencei út leírásában jutnak még inkább kifejezésre. Egyrészt Velencét méretében és szépségében is összeveti Londonnal, Párizssal és Amszterdammal, másrészt viszont a „paráznaság” tekintetében elítélő hangnemben (Szodomának is nevezi) szólal meg, ezzel saját mentalitását jelenítve meg. Párizs és London ábrázolásakor mintegy folytatásként nem kerüli el a konkrét leírást Velence esetében sem: „Velencének minden utcájának a közepe vízkanális, (és noha mindenüvé szárazon is elmehet az ember, de ott lónak, hintónak, és hordozó széknek híre sincsen)” (210).

Egészen határozottan kiemeli az *ott* másságát, így felmerül a *mitudat* és az ökkel való szembenállása, konkrét összehasonlításokat állít fel továbbá a hazai és az olaszországi jelenségek között, akár csak távolság tekintetében is. „Olyan nagy víz, mint a Maros Kocsárdnál, vagy talán még nagyobb; de csak annyira, mint Csüged vagy a váradyai híd Fejérvárhoz, a tengerbe mégyen, és azért csak a Szent-János kútja névvel marad” (212).

Bethlen Miklós peregrinációjának leírásában megemlíti az utazás szimbólumának is tekinthető tárgyat, a passzust is. Az útleírások során rendre feljegyzi, amikor újabbat kap kézhez, s egy szöveghelyen jelzi, tartotta annyira nagyra ezt a tárgyat, hogy megőrizte az útinaplója mellett: „Énnéken passust is szépet irata a császár nevével, mely, úgy tudom, ma is megvayon az akkori diariummal együtt a Fortunatus erszényével a régi nagy tolyóka iskatulyás leveles ládában” (179).

Az útinapló meglétére, valamint az otthonmaradtakkal való levelezésére többször is utal a szöveg során Bethlen Miklós, illetve peregrinációja végén a harcba szállás vágya jelzi, tisztában volt egészen végig az otthoni közélet változásaival, utazása tehát nem jelentett teljes elszakadást.

Az önéletírás itt vizsgált részletében felfedezhetőek a korabeli utazásleírások jellemzői. Noha a 18. századi utazások írásos megőrkítése többnyire inkább napló vagy levelezés formájában történt, Bethlen Miklós több évtizedes távlatból visszaidézett szövegesített élményei is vannak olyan részletek, hogy az idegen helyszínek hatása mellett a furcsa szokások vagy éppen a szokatlan emberek is megjelennek, Bethlen tehát nem egy átfogó képet ad, hanem igyekszik részletekbe menően tudósítani akár magáról az utazás aktusáról, akár a különböző tartózkodásokról. Az írás körülményeit figyelembe véve – saját bevallása szerint 67 éves korában jegyzi le életét, fogságban, mint egyszer fogalmaz: *unalmában*, és nem elsősorban a nagyközönségnek szánva a szöveget – feltételezhető, hogy a peregrináció vagy az egyéb képzése idején szerzett tudás és tapasztalat nem feltétlenül letisztult formában áll az önéletíró rendelkezésére. Mindazonáltal nem vonható kétségbe az önéletírás átgondoltsága, a szerkezeti felépítés szándékolt-sága, s az esetleges mintakövetés is beágyazódik abba a rendszerbe, amelynek célja, hogy a szerzői szándéknak megfelelő végkicsengésű szöveg keletkezzen.

Peregrinációjának célja elsősorban a tudásszerzés, s az emlékező Bethlen általában pozitív hangnemben, lényegében hálával emlékezik vissza tanítómestereire, a megélt élményekre, amelyek nélkül – saját bevallása szerint – sokkal kevesebb lett volna. Talán éppen emiatt a pozitív hozzáállás miatt hangneme visszafogott, emlékező, tényszerűen közli a vele megtörténeteket, még ha azok negatívabbak is voltak, csak bizonyos mozzanatok esetében érzékelhető különösebb fellángolás. Talán a rendkívüliség, a meglepetés élményével ható ismeretek időbeli távolsága is kihat arra, hogy a peregrináció történetében nem állít fel éles párhuzamokat

a hazai és a külföldi állapotok között, ez azonban kiszűrődik abból, hogy akár köznapi jelenségek is feljegyzésre érdemes mozzanatokká válnak.

Bethlen Miklós peregrinációjáról megállapítható, hogy a megszerzett ismeret, s nem pedig a városok *céltalan* járása során látottak érdekelték leginkább: megjeleníti a szövegben a városok és várak rá gyakorolt hatását, viszont megjegyzi, „nem tudom, mi haszna csak sok kőfalt és embert látni”. Az ezen felülit keresi utazásai során, majd pedig jeleníti meg önéletírásában Bethlen Miklós.

Az apodemika-irodalom hatáslehetőségei

Bethlen Miklós az önéletírásában marginálisan említi gyermekkorát, az abból az időszakból származó élményeit a tudatosság hiányának indokával elidegeníti magától, ezáltal szerepüket minimalizálja, a felnőtt egyén kialakulására vonatkozó hatásuk tehát ebből a nézőpontból elenyésző. Részletes önjellemzését követően azonnal, az első könyv nyolcadik részében a tanulmányairól kezd írni, és innentől kezdve adja sorát a tanítómestereinek, akik ezáltal a jellemformálás főbb alakítói lesznek, a gyermekkoruk pedig csak az innentől számított időszak, pontosabban az irányított ismeretszerzés, a családtagokon kívüli autoriter személyiségektől való tanulás korszaka nyer jelentőséget a felnőtt önéletírói én szempontjából. „Úgy hallottam, hogy mihelyt a hetedik esztendőbe fordultam, mindjárt tanítani kezdtetek az abc-ére, mint gyermeket, játékkal” (141). Bethlen a tanulóéveknek a hangsúlyozásával azon túl, hogy magát jellemzi, felvonultatja azokat az embereket, akik neves tudósokként mintegy legitimálják saját ismereteit, ugyanakkor mindezt okító jelleggel teszi, hiszen saját tanulás iránti vágyát jó példaként mutatja fel. „Tanuljátok szeretni a könyvolvasást, ó főrenden való ifjúság, ha vagy a scholáktól elvett valami gonosz üdő, amint engemet, vagy ha rendesen hagyátok is el a scholát, olvasás által tartásatok meg, amit tanultatok” (166). Ennek fényében ecseteli a tanulás fontosságának bemutatásában központi szereppel bíró peregrináció történéseit is, még inkább felértékelve a külföldön szerzett ismereteket és benyomásokat. A külföldi utazások leírása egészen az *Első könyv* végéig terjed, ahol még kiegészül ugyan az ifjúkori bűnök leírásával, az azonban már közvetlenül elvezet az önéletírásban megjelölt újabb kulcsmomentumhoz, a házassághoz.

A tudatosságnak biztosított rendkívüli jelentőséggel összhangban Bethlen megszűri vagy elhatárolja magától az ösztönösséggel összefüggésbe hozható élettörténeteket; következetes és céltudatos, a hasznosságot tiszteletben tartó személy portréját állítja követendő példaként olvasói számára. „[E]z a(z) imaginárius) portré csupán egy metafora, amelynek referense, egyrészt egy valaha élt, tehát mindenféle befogadástól függetlenül, objektív módon létezett, bár

számunkra már meg nem ismerhető *személy*; másrészt egy szöveg, amit ez a személy alkotott; harmadrészt egy imaginárius szerző, aki a fenti szöveg olvasása közben mentális reprezentációként megjelenik lelki szemeink előtt” (Kovács 2010: 11). Az *Első könyv*ben az önarcképnek a tanulmányok nyomán történő (ki)alakulásával ismerkedhet meg az olvasó, a kezdőrészek önjellemzése nyomán már az idősebb, az íródás jelenéből való én is körvonalazódik, viszont az *Első könyv* lezárásakor egy olyan fiatal személy jelenik meg, aki készen áll a felnőtt életre: házasságot köthet. Az ehhez vezető útját pedig a bethleni nézőpont szerint jórészt az ifjúkori tanulmányok, azon belül pedig külön hangsúlyosan a peregrináció határozta meg. Kovács Ferenc Dávid a bethleni autobiográfia mintegy 300 éves hatástörténeték irányvonalait elemezve arra a megállapításra jut, hogy a befogadói, illetve értelmezői szempontok koronkénti alakulása nagy jelentőséggel bír a recepció és a kanonizáció szempontjából, tehát „a szövegben saját korának szépirodalmi kódjait kereső olvasási mód volt az, amelynek az Önéletírás szövege az ismeretlenségből való kilépést köszönhetette” (Kovács 2010: 22). A jelen dolgozat egyes megállapításai pedig arra engednek következtetni, hogy ugyan az elemzők által lehetségesként felrajzolt intertextuális kapcsolatok igazolására és cáfolására is mutatkoznak lehetőségek, ez a tevékenység önmagában a bethleni szöveg kibontását segíti, és nemcsak a szövegelemzéssel töltött idő következményeként.

Konkrét megegyezések vagy direkt források kevésbé sejlettek fel az értelmezők előtt, ám a megközelítési lehetőségek és a párhuzamok felrajzolása rávilágított arra, hogy a bethleni szemléletmód integrálta a megismert nézetek és az elsajátított tudásanyag lenyomatait, amelyeknek az olvasó előtt kibontakozó egységét a bethleni világlátás és az önéletírói szándék kettőse határozza meg a leginkább. Fölköli Gábor az önéletírásnak Jacques-Auguste de Thou *Commentarii de via suájával* való összevetését félsikerként határozza meg, és ez szerinte „a kimeríthetetlen megközelítési lehetőségeket” bizonyítja. Meglátásában ennek oka nem feltétlenül az, hogy Bethlen műve átmeneti jellegű és akár korszakküszöbként is meghatározható, ehelyett az *erdélyi önéletírás „szabálytalanságáról”* beszél, vagyis arról, hogy a humanista tradíció vagy a francia klasszicizmus mellett más teória nem gyakorolt kizárólagos hatást a szövegre sem módszertani, sem tematikai szempontból. Ugyanakkor nagy jelentőséget tulajdonít a nyelvvalasztás, pontosabban a nyelv- és kódváltás meg a nyomtatástól való ódzkodás kérdésének, amely szerinte arról tanúskodik, hogy Bethlen *keveseknek írt*. „Bethlen kódváltása is ambivalens: bár fontos számára a soknyelvű műveltség, nem elsősorban a respublica litterariát akarja megszólítani. Azt legfeljebb az előszóban engedélyezett, de soha el nem készült latin fordítás érhetne volna el. A döntés, hogy magyarul ír, nagyobb szabadságot adott neki a különböző

hagyományrétegek keverésére” (Förköli 2010: 36). A nyelvválasztás képezte tehát a szabadság egyik faktorát, ugyanakkor egyfajta megkötöttséget is, hiszen Bethlennek a meglévő tudását át kellett konvertálnia az anyanyelvére, így az egészen más regisztereket megszólaltatva került lejegyzésre. Szintén ilyen kettős meghatározottságot kölcsönzött az időbeli távolság, hiszen a központi szerepbe helyezett tanulmányok során szerzett szellemi tőke – beleértve a szépirodalmi és más jellegű írásokról szerzett ismereteket is – az évek során transzformáción esett át, Bethlen pedig már az időskori énjén keresztül adta vissza az olvasó számára. Ilyennek tekinthető a *helyes utazás tanának*, avagy az apodemika-irodalom szövegtípusának, illetve egyes példáinak az ismerete is.

A humanista gyökerekkel rendelkező apodemika-irodalom az utazási metódika formájában műfajként mint *ars apodemica* bontakozhatott ki, amely dokumentumainak feltárása folyamatos, illetve az utóbbi időben jelentős lendületet kapott. Iványi-Szabó Rita jelzi Kovács Sándor Ivánra hivatkozva: *elszólások alapján valószínűsíthető*, hogy Bethlen Miklósnak születtek olyan szövegei, amelyek konkrétan ehhez a műfajhoz sorolhatóak, illetve ő maga is olvasott ilyeneket, még ha ennek kézzel fogható bizonyítékai jelenleg nem is állnak rendelkezésre. „Bethlen Miklós is adott instrukciót külföldre induló fiának, hiszen ez a szokás szinte már családi hagyománnyá vált: ő maga is kapott peregrinációja idején instrukciót apjától” (Iványi-Szabó 2010: 86). Összegző tanulmányában Iványi-Szabó jelzi, hogy az apodemikumok nemcsak történeti, elméleti, metodológiai szempontból vizsgálják az utazást, hanem az olvasót – különös tekintettel a peregrinusokra – megfigyelési és viselkedési utasításokkal látják el. Az utazók egyéni látásmódjának tehát egyfajta egységesítésére törekednek ezek a művek, „a megfigyelő pillantását sémába, rendszerbe szorítják” (Iványi-Szabó 2010: 83). Az apodemikák céljuk és megszövegezési indíttatásuktól függően is különbözhetnek, Iványi-Szabó nyilván nem a teljességre törekvő felsorolása szerint lehetnek levél, előadás, tankönyv, stilisztikai gyakorlat, erkölcsstanító mű formájában is, továbbá az általános elméleti művek mellett a személyesebb hangvételű instrukciók is feltűnnek, főleg a főúri utazás, a *grand tour* gyakorlata kapcsán. „A *grand tour* már nem a hagyományos értelemben vett egyetemjárást jelentette, inkább egyfajta tanulmányutat, amelynek során a fiatal nemes felkészült arra, hogy hazájába visszatérve betöltse a rangjának megfelelő pozíciót” (Iványi-Szabó 2010: 85).

A külföldi tanulmányút tehát a főúri neveltetés esetében nem annyira magánjellegű, hiszen azt a célt is szolgálja, hogy a fiatal hazatérve elég felkészült legyen különböző tisztségek betöltéséhez, az úttal kapcsolatos instrukciók megadása gyakorlatilag a köz érdekében tett feladat, még ha egyidejűleg az adott személy egyéni fejlődését is szolgálja. Bethlen Miklós esetében felfedezhető a neveltetés-

nek az ilyen jellegű motiváltsága, így az utazással kapcsolatos tanácsokat adó, az említés szintjén visszakövethető szövegek mellett egyáltalán nem zárható ki, hogy más apodemikák is a keze ügyébe kerültek: a műfajnak megvoltak a magyar képviselői, de akár más nyelveken is olvashatott ilyen témájú szövegeket. A magyar szakirodalom jellemzésekor Kovács Sándor Iván – Bethlen Gábor és Széchenyi György szövegeit hozva példaként – az utazáselméleti szaktudás hiányosságaira mutat rá, és a tapasztalatok rögzítését, az erre alapuló intelmeket érzi hangsúlyosnak (vö. Kovács 2000: 134–135). A műfaj magyar példáinak sajátosságai miatt valószínűbb, hogy Bethlen is olyan apodemikákkal ismerkedhetett meg útjai előtt, amelyek inkább praktikus tanácsokkal látták el. „A személyesebb instrukciók gyakran a gyakorlati tanácsok irányába tolódnak el, ezzel párhuzamosan az elméleti megalapozottság hiánya lassan az egész műfaj sajátja lesz” (Iványi-Szabó 2010: 83).

Az apodemika-irodalomra irányuló legújabb kutatások kiindulópontjának tekinthető irországi *Ars Apodemica*-adatbázis¹ elsősorban talán nem is arra ad lehetőséget, hogy a Bethlen-szövegnek a direkt korrelációi felszínre kerüljenek, hanem hogy a kornak a műre gyakorolt hatását, az önéletrajznak az európai kontextus felőli értelmezési lehetőségeit adja. A hasznosság felőli megközelítésen túl az apodemikáknak az ismeretszerzéssel kapcsolatos útmutatásai is hozzájárulhattak ahhoz, hogy Bethlen a személyiség kialakulásának ábrázolásakor a fő szerepet éppen a tanulóéveknek szánta, ugyanakkor a peregrináció rögzítésének módjában akár konkrét hatások is felfedezhetőek. Az irodalmi-kultúrtörténeti, illetve komparatív vizsgálatok nyomán csak az egyik lehetséges párhuzam a peregrinációkba beleivódó diplomáciai jelleg, hiszen a főúri családok leszámazottai éppen az utazás révén kerülhettek kapcsolattartói, üzenetvivői vagy akár hírszerzői szerepbe. A bethleni önéletírásban, pontosabban a peregrináció leírásában részleteit tekintve viszonylag homályos módon rögzített diplomáciai jellegű feladatokkal kapcsolatban külön kutatás tárgyát képezhetné, hogy e téren milyen útmutatások mentén járhatott el a szerző – akár konkrétan a szövegben való rögzítés kapcsán is.

Elisabeth Williamson szerint az utazási irodalomnak a részletes megfigyelést ösztönző passzusai akár úgy is értelmezhetőek, mint az információszerzésre vonatkozó utasítások, amelyek összefüggésbe hozhatóak az uralkodói réteggel is, és az egyéni múlt, hogy ezeknek mennyiben kíván megfelelni. Megjegyzi ugyanakkor, hogy amennyiben ezt feltételezzük is, a nemesi réteg ezt a feladatot csak annak fényében szánhatta az utódoknak, ha a biztonságuk emiatt nem kerül veszélybe, illetőleg a kapcsolatteremtés sem kerül háttérbe vagy enyé-

1 *Art of Travel, 1500-1850*. URL: <https://artoftravel.nuigalway.ie/>

szik el egy másodlagos motiváció miatt. „The aim is not to conclude that all travellers were asked to be spies or newsmongers, but that one of the reasons for the constant repetition of the importance of observation for the good of the common weal was that this activity can be one way for those in governing circles (or out of them) to inform themselves of the happenings in Europe. (...) Since this activity is several things at once, namely travel for experience, travel for personal knowledge, travel for information, and travel for career development, it depends on the individual travellers as to where they place themselves and what, if any, news they gather in their time abroad” (Williamson 2016: 561). A kémkedésként jellemezhető tevékenység feltehetően a nagyobb befolyással bíró európai uralkodók köreihez közelebbi peregrinusok esetében lehetett jellemzőbb, ám Bethlen esetében a diplomáciai küldetés társult a megfigyelés mozzanatával, amelyből azután nem feltétlenül csak önmaga profitálhatott, ha ezeket az információkat megosztotta. „Akadémiát, bibliothékát, király házát, nagy királyi ispotályokat és sok számtalan ritka dolgokat, parlamentet és egyéb igazgatásoknak rendit, pompáit csudával néztem (...). Néztem azt is, amint a király a golyvás embereket kezével illette nagypénteken Tuilleries nevű kertben, és sok egyéb dolgokat, melyeket le nem győznék írni, sokat el sem hinne az olvasó” (200). E tevékenység során ugyanakkor nem feltétlenül csak üzenetvivői szerepet kapott, hanem rálátása nyílt a konkrét ügyekre is, és noha nem rögzíti a szövegben, feltehetően többletinformációkkal is szolgálhatott, akár valamilyen módon irányított formában is. „Megadám titkon a fejedelemnek a király levelit, és mivelhogy franciául volt írva, magammal is fordítottam meg; kapa rajta a fejedelem s az atyám, de ebben osztán semmi sem telék, azonban az atyámra s énreám az akkori uraktól a titkolódásért azaránt nagy nehézség esék, de azt is elfűtta a szél” (202).

Kovács Katalin Anita disszertációjában elhatárolja egymástól a *grand tour* és a *peregrinatio academica* jelenségét annak alapján, hogy előbbihez diplomáciai tevékenység, ismeretszerzés is társult, tehát „szüleik által előre meghatározott, gondosan megtervezett útvonalon, nagyobb kísérettel végiglátogatják Európa fontosabb főúri és királyi udvarait” (Kovács 2016: 26), és noha Bethlen Miklós utazását az előbbihez sorolja, jelzi, hogy a család nem engedhette meg magának az erre az utazástípusra jellemző nagy kíséret biztosítását. Tehát ugyan eszmétörténeti szempontból helytálló lehet a kategorizálása, egyfajta eltolódás érzékelhető a tanulmányok irányába, amire Bethlen külön ráerősít a peregrinációjának leírásában, hiszen a diplomáciai jellegű történéseknél sokkal fontosabbnak mutatja be a tanulmányi jellegű élményeit. Mindazonáltal nem kerülhető meg a tény, hogy megtervezett utazásról lévén szó, az apodemikáknak – akár családon belüli, akár egyéb származású ilyen szövegeknek – jelentős szerepe volt már az

indulás előtt, illetve Bethlen továbbiakkal ismerkedhetett meg az utazás során. „Magyar vonatkozásban az utazási irodalom két megalapozója Szepsi Csombor Márton *Europica varietasa* és Frölich Dávid *Medullája*. Ezek az alapművek peregrinációra vonatkozó intelmei a kor külföldre látogató ifjúsága körében ismertek voltak, még akkor is, ha sok diák esetében konkrétan nem bizonyítható, hogy olvasták őket” (Kovács 2016: 18). Az apodemikák ismerete tehát nem feltétlenül bírt akkora jelentőséggel, hogy a peregrinus külön szót ejtsem róluk esetleges feljegyzéseiben, Bethlen esetében pedig az időskori visszatekintés – és nem pedig jelen idejű rögzítés miatt – a későbbiek során megismert, utazással kapcsolatos szövegek akár retroaktív módon is befolyásolhatták a peregrináció leírásának módját.

Az utódok taníttatására szintén rányomhatta bélyegét az édesapa peregrinációja, hiszen nyilvánvalóan azon az úton kívánta elindítani gyermekeit, amelyet saját maga megfelelőként élt meg, s mivel ennek nyomán újabb tanácsadó szövegek születhettek, azokban már koncentráldott mindaz az ismeret, amelyet nemcsak az utazások során szerzett tapasztalatból, hanem az utazással kapcsolatos irodalomból is származott. „Bethlen Miklós – aki később a fiát is hollandiai egyetemeken taníttatta – határozott elképzelésekkel rendelkezett a holland mintához való felzárkózásról Erdély kereskedelmi tevékenységének felélénkítése által” (Kovács 2016: 190). Az apodemikumok műfaji sokszínűségén belül a személyesebb, családon belüli útmutatások és az útmutatás céljával a szélesebb nyilvánosság számára íródott művek tehát közösen befolyásolhatták magának a peregrinációnak a menetét, de az élményrögzítés folyamatát és az esetleges későbbi tanácsadásnak a főbb irányvonalait is. A bethleni peregrináció leírásának vizsgálata profitálhat a bővülő apodemika-adatbázisba bekerülő szövegekkel való összevető vizsgálatokkal, ugyanakkor a már így is kirajzolódó összefüggések a korjelenségeknek – magának a peregrinációnak és a később átalakuló majd háttérbe szoruló apodemika-irodalomnak – a hatásmechanizmusaira világíthatnak rá. Felsejlik ugyanakkor egy továbbörklődési tendencia is, hiszen az egykori peregrinus később apodemikus jelleggel bíró szövegek szerzőjévé válhat, a bethleni önéletírásnak egy ilyen jegyekre koncentrálo elemzése akár külön vizsgálat tárgyát is képezheti, hiszen pusztán az utazási élmények ábrázolásának és az okító szándéknak a kettőse is ezek meglétére engedhet következtetni.

Források

Bethlen Miklós 1955. *Bethlen Miklós élete leírása magától*. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta V. Windisch Éva. Budapest: Szépirodalmi kiadó,

Irodalom

- Bitskey István 2006. Hungáriából Európába. Utazó magyarok a kora újkorban. In uő. *Mars és Pallas között. Múltszemlélet és sorsértelmezés a régi magyarországi irodalomban (157–175)* Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó. (<https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/101440/CSK037.pdf?sequence=1>).
- Fehér M. István 2003. „A tiszta önmegismerés az abszolút másletben, ez az éter mint olyan...” Idegenségtapasztalat mint az önmegismerés útja és közege. In Bednancics Gábor–Kékesi Zoltán–Kulcsár Szabó Ernő (szerk.) *Identitás és kulturális idegenség*, Budapest: Osiris. 11–30.
- Förköli Gábor 2010. A taláros francia és az erdélyi főúr: Jacques-Auguste de Thou Commentarii de vita suája mint Bethlen Miklós Önéletírásának előképe. In *Epika: Fiatal kutatók konferenciája: Tanulmánykötet*, szerk. Dobozy Nóra Emőke et al. Bp.: ELTE BTK Régi Magyar Irodalom Tanszék (Arianna könyvek 3.). 23–36.
- Iványi-Szabó Rita 2010. A Magyar apodemika-irodalom a 16–18. században. In *Epika: Fiatal kutatók konferenciája: Tanulmánykötet*, szerk. Dobozy Nóra Emőke et al., Bp., ELTE BTK Régi Magyar Irodalom Tanszék (Arianna könyvek 3.). 81–88.
- Kármán Gábor 2006. Identitás és határok. 17. századi magyar utazók nyugaton és keleten, *Korall* 26. szám. (<http://www.korall.org/lapszam/26>)
- Kovács Ferenc Dávid 2010. ...arcvonalait festmény vagy metszet nem őrizte meg...: irányvonalak Bethlen Miklós Önéletírásának recepciójában. In *Epika: Fiatal kutatók konferenciája: Tanulmánykötet*, szerk. Dobozy Nóra Emőke et al. Bp., ELTE BTK Régi Magyar Irodalom Tanszék (Arianna könyvek 3.). 11–22.
- Kovács Katalin Anita 2016. Az erdélyi fejedelmi udvar hollandiai diplomáciai és ideológiai kapcsolatai a 17. században. Budapest: Pázmány Péter Katolikus Egyetem, ([https://btk.ppke.hu/uploads/articles/7429/file/Disszert%C3%A1ci%C3%B3\(1\).pdf](https://btk.ppke.hu/uploads/articles/7429/file/Disszert%C3%A1ci%C3%B3(1).pdf))
- Kovács Sándor Iván 2000. Magyar utazási irodalom 15–18. század. Budapest: Neumann, (<http://mek.oszk.hu/06100/06179/html/>)
- N. Kovács Tímea 2007. *Helyek, kultúrák, szövegek: a kulturális idegenség reprezentációjáról*. Debrecen: Csokonai.
- Tóth Zsombor 2007. *A koronatanú: Bethlen Miklós*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó.
- Williamson, Elizabeth 2016. 'Fishing after News' and the Ars Apodemica: The Intelligencing Role of the Educational Traveller in the Late Sixteenth Century. In Joad Raymond–Moxham, Noah (ed.), *News Networks in Early Modern Europe*. Brill. 542–562.

Attila RIŽANJLI

„QUI MULTORUM MORES VIDET ET URBES, TAJ JE OD KORISTI”

Iskustvo stranosti i samooblikovanje u autobiografiji Mikloša Betlena

Iz autobiografije pod naslovom *Bethlen Miklós élete leírása magától* (Život Mikloša Betlena napisan od njega samoga) koju je Mikloš Betlen (Bethlen Miklós, 1642–1716) erdeljski državnik i autor memoara napisao u utočeništvu, iscrtao se tačna slika

toka njegovog učenja kod kuće, više poglavlja se bavi i njegovom peregrinacijom, odnosno putovanjima u Englesku, Francusku i u Veneciju koje je sproveo u mladosti. Tri putopisa, sa kojima se završava prva knjiga ove autobiografije, po mnogome se razlikuju, ali kod svakog je prepoznatljiva ona tekstualna konvencija, koja je prisutna u savremenim opisima putovanja u cilju studiranja (*peregrinatio academica*). Mikloš Betlen – u suprotnosti sa putnicima iz 18. veka koji vode dnevnik ili o svojim doživljajima govore u pismima – zapisuje svoje doživljaje posle više decenija. U retrospektivnoj perspektivi se ne gubi iskustvo stranosti, upravo suprotno. U radu istražujem karakteristike iskustva stranosti koja se nalaze u opisu peregrinacije, i dalje, ugrađivanje ovih elemenata u *svoje*, u *sopstveno Ja*. Prema mom ubeđenju obrazovanje i stav koje je Betlen stekao u toku inostranih putovanja, moglo je da ima uticaja na formiranje subjekta autobiografije, a pored toga i na formiranje samog teksta. Karakteristike stranosti mogu da posluže kao polazište u analizi samoreprezentacije u autobiografiji. Postoji, dalje, mogućnost, da istraživanja apodemike tog perioda predstavljaju osnovu za istraživanje uticaja i interpretacionih mogućnosti autobiografije iz evropskog konteksta. Uputstva koja su namenjena pojedincima, ali i široj javnosti, mogla su da utiču ne samo na tok same peregrinacije, već i na načine zapisivanja doživljaja.

Gljučne reči: autobiografija, Mikloš Betlen, *peregrinatio academica*, putopis, iskustvo stranosti, samooblikovanje, obrazovanost, *ars apodemica*

Attila RIZSÁNYI

“QUI MULTORUM MORES VIDET ET URBES, IS USEFULL”.

The Sense of Alienness and Self-fashioning in the Autobiography of Miklós Bethlen

The autobiography of Miklós Bethlen (1642–1716), a Transylvanian statesman and memorial writer, titled *Bethlen Miklós élete leírása magától* [*The Self-Portrayal of the Life of Miklós Bethlen*], written during the time of his captivity, presents an accurate portrayal of his studies in Transylvania, while dedicating multiple chapters to his pilgrimage, including travelling to England, France and Venice in his youth. The three trips ending the first volume of his autobiography differ from each other in numerous respects, but each of them maintains the textual conventions characteristic of the descriptions of European learning pilgrimages (*peregrinatio academica*) of his times. Miklós Bethlen – as opposed to travellers of the 18th century who mainly kept diaries or wrote letters recounting their experiences – chronicled his experiences several decades after they took place. The retrospective distance, however, does not dissolve the sense of alienness, but rather emphasizes it. In my paper, I explore the manifestations of the sense of alienness in the descriptions of his pilgrimage, as well as the incorporation of these manifestations into the *self*. I propose that the literacy and perspective gained during his trips abroad might have had an effect on

the formation of the autobiographical self, but beyond this, that it also had an effect on the structuring of the text itself. The manifestations of *aliennes* could represent the basis of the analysis of the plane of self-representation in the autobiography. The possibility of applying the results of the studies of *apodemica* in interpreting the influence of the era on the autobiography, or in interpreting the autobiography in the European context arises. Namely, the personal travel instructions intended for the greater general public do not only influence the course of the pilgrimage itself, but also the manner of recording those experiences.

Keywords: autobiography, Miklós Bethlen, *peregrinato academica*, travel writing, *aliennes*, the formation of self, literacy, *ars apodemica*